

چکیده

هدف این مقاله، مطالعه علم سنجی رساله های حوزه مالی اسلامی منتشر شده در ایران، با استفاده از روش تحلیل محتوا می باشد. جامعه آماری پژوهش از ۱۵۳ عنوان رساله تشکیل شده است که در دانشگاه ها و مراکز آموزشی کشور منتشر شده اند. داده های پژوهش با بکارگیری ابزار سیاهه و آرسی گردآوری و با استفاده از نرم افزار اکسل مورد تجزیه و تحلیل آماری قرار گرفته اند. یافته های پژوهش نشان می دهد؛ دانشگاه امام صادق (ع) و حوزه علمی قم هر کدام با ۳۵ و دانشگاه علامه طباطبائی با ۱۴ عنوان رساله، بیشترین تعداد رساله ها را در این حوزه تولید نموده اند. از کل رساله ها؛ ۵۸ عنوان رساله (۳۸ درصد) در موضوع فقه مالی اسلامی بوده، حقوق مالی اسلامی با ۲۹ (۱۹ درصد) و بانکداری اسلامی با ۱۹ (۱۲ درصد) عنوان رساله در رتبه های بعدی قرار دارند. بیشترین روش پژوهش بکارگرفته شده در نگارش رساله ها نیز روش تحلیلی توصیفی با رویکرد فقهی بوده است. همچنین رشته های آموزشی علوم اسلامی با ۳۶ عنوان رساله، فقه و مبانی حقوق اسلامی با ۲۶ و حقوق خصوصی و علوم اقتصادی هر کدام با ۲۳ عنوان رساله، بیشترین تعداد رساله ها را در این حوزه منتشر نموده اند.

واژه های کلیدی: آموزش و پژوهش، تحلیل محتوا، علم سنجی، مالی اسلامی .

۱- دکتری مالی و حسابداری دانشکده اقتصاد و علوم اداری دانشگاه سلچوک، گنیا، ترکیه. y.nobaxt@yahoo.com

۱- مقدمه

شناسایی، بررسی و تحلیل گردد، تا بر این اساس بتوان در مورد کمیت و کیفیت موضوعاتی که در حال حاضر مورد توجه بوده، نقاط ضعف و کاستی‌ها، همچنین نیازهای پژوهشی مربوط به این حوزه را مورد ارزیابی قرار داد و با برنامه‌ریزی و ارایه راهکارهای موثر در جهت عمق بخشیدن به رساله‌های دکتری و نیز کاربردی‌تر نمودن آن‌ها گام‌های موثرتری برداشت. از آنجایی که در ایران تا به حال پژوهشی در مورد علم‌سنجی رساله‌های منتشرشده در حوزه مالی اسلامی انجام نشده و با توجه به نبود رشته مالی اسلامی به عنوان یک رشته آموزشی مستقل در دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی کشور، انتظار می‌رود یافته‌های حاصل از این پژوهش علاوه بر معرفی این حوزه از علوم مالی، بتواند تصویری از فعالیت‌های پژوهشی را در این حوزه ترسیم نموده، موضوع‌های قابل توجه اما نادیده گرفته شده یا کمتر دیده شده را مشخص سازد.

۲- مبانی نظری و مروری بر پیشینه پژوهش

سابقه آموزش و پژوهش در حوزه مالی اسلامی در سطح بین‌المللی به بیش از نیم قرن می‌رسد. اما در سه دهه اخیر و به‌ویژه در هزاره جدید، شاهد افزایش قابل توجه برنامه‌ها و فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی در کشورهای مختلف در این زمینه بوده‌ایم. نکته قابل توجه در این زمینه اینکه، تلاش در جهت توسعه فعالیت‌های علمی در این حوزه مخصوص کشورهای اسلامی نبوده و کشورهای غیراسلامی نیز به دلایل مختلف، آموزش و پژوهش در این حوزه را مورد توجه قرار داده و با راه‌اندازی رشته‌های این حوزه با عناوین مختلفی همچون مالی اسلامی، بانکداری اسلامی و یا اقتصاد و مالی اسلامی اقدام به آموزش و پژوهش در این حوزه نموده‌اند. اما سابقه آموزش و پژوهش در این حوزه و در ایران به حدود دهه شصت برمی‌گردد. بطوریکه اولین مرکز علمی پژوهشی در این حوزه (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه)، فعالیت خود را از سال ۱۳۶۱ شروع کرده است و علیرغم عدم وجود رشته مالی اسلامی به‌طور مستقل در دانشگاه‌ها و مراکز

رشد و توسعه رشته‌های علمی را می‌توان با توجه به فعالیت‌های پژوهشی آن رشته‌ها سنجید. تجلی این فعالیت‌ها ممکن است به اشکال گوناگون باشد. یکی از این فعالیت‌ها، انتشار رساله‌های دکتری است. رساله‌های مذکور، وسیله‌ای مهم و علمی برای توسعه علم و دانش شناخته می‌شوند و کیفیت و کمیت آن‌ها می‌تواند به عنوان شاخصی برای سنجش میزان فعالیت‌های علمی در کشور یا جامعه‌ای خاص مورد استفاده قرار گیرد. این رساله‌ها که در دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی منتشر می‌شوند، رسانه انتقال اطلاعات پژوهش‌ها و بررسی‌های علمی و تخصصی هستند و در هر یک از رشته‌های علمی، از مهمترین شاخص‌های سنجش علمی و دستاوردهای پژوهشی محسوب می‌شوند.

از سوی دیگر رساله‌ها از نخستین فرآورده پژوهشی منظم و پیش‌بینی شده دانشجویان هستند که جنبه‌های بازارپسندی و مصلحت‌اندیشی کمتری در آن‌ها دیده می‌شود (میرسندهی، ۱۳۸۲)، علاوه بر این، دانشجویان در انتخاب موضوع بر اساس تمایلات شخصی، تجربه کاری و مسائل مطرح روز عمل می‌کنند. بنابراین بررسی آن‌ها می‌تواند ابزار مناسبی برای آگاهی از گرایش‌ها و موضوعات مطرح روز باشد و نیازهای علمی جامعه را نیز نشان دهد. یکی از راه‌های تجزیه و تحلیل رساله‌های مذکور، مطالعه علم‌سنجی و شناخت نوع مطالب منتشرشده در آن‌هاست. بدین ترتیب، ضمن شناسایی مسائل مطرح در یک دوره زمانی، زمینه برای هدفمندکردن حرکت‌های علمی و تعیین اولویت‌های پژوهشی فراهم می‌شود و به شناسایی ضعف‌ها و کمبودهای موجود در تولید اطلاعات علمی نیز منجر می‌گردد.

از این‌رو در این پژوهش سعی شد، ابعاد مختلفی نظیر؛ حوزه‌های موضوعی، سهم هریک از اساتید، میزان مشارکت رشته‌های آموزشی، سهم دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی، تفکیک جنسیتی و همچنین روش‌های پژوهش بکارگرفته شده در تولید این رساله‌ها در ایران

جامعه آماری پایاننامه‌ها نیز مربوط به کارکنان با ۴۹/۲ درصد و کمترین آن با ۵ درصد مربوط به پرونده‌های مالیاتی بوده است. علاوه بر این از تعداد ۴۸۲ عنوان پایاننامه، ۲۳۲ عنوان در راستای اولویت‌های پژوهشی اعلام شده از طرف سازمان امور مالیاتی کشور بوده است.

بنی‌طالبی‌دهکردی (۱۳۹۵) در پژوهشی محتوای پایاننامه‌های کارشناسی ارشد رشته حسابداری را در ایران مورد بررسی قرار داد. نتایج پژوهش وی نشان می‌دهد، در پایاننامه‌های انجام شده، دانشجویان مرد و استادان راهنمای زن با اختلاف آماری چشمگیری در اولویت قرار دارند. در خصوص توزیع مکان انجام پایاننامه‌ها، بورس اوراق بهادار تهران و در خصوص شهر محل انجام پایاننامه‌ها نیز، شهر تهران در اولویت قرار داشته است. همچنین بیشترین فراوانی پایاننامه‌های انجام‌شده از نظر نتایج آماری، از نوع کاربردی و نرم افزار رایج در تحلیل آمار پایاننامه‌ها، نرم افزار SPSS بوده است. رایجترین ابزار گردآوری داده‌ها، نرم افزار بورس اوراق بهادار تهران و بیشترین محتوای موضوعی پایاننامه‌ها، موضوع حسابداری مالی بوده است. از نظر هدف پژوهش نیز بیشترین هدف پایاننامه‌ها، هدف تحلیلی (نیمه تجربی) بوده است.

قاسمی (۱۳۹۴) در پژوهشی روش‌شناسی پایان‌نامه‌های رشته تربیت‌بدنی دانشگاه پیام نور را مورد بررسی قرار داد. نتایج پژوهش وی نشان داد که بیشترین روش تحقیق مورد استفاده در این پایاننامه‌ها؛ از نظر راهبرد، توصیفی (۷۶/۲ درصد) از نظر اجراء، پیمایشی (۴۴/۳ درصد) و از نظر هدف، کاربردی (۱۰۰ درصد) بوده است. بیشترین روش نمونه‌گیری نیز، تصادفی ساده (۳۰/۵ درصد) و کل‌شمار (۱۸/۲ درصد) بوده‌اند. ابزار پرسشنامه (۵۹/۲ درصد) و آزمون (۳۱/۷ درصد) بیشترین کاربرد را در پایاننامه‌های تربیت بدنی دانشگاه پیام نور دارند. وضعیت ابزار مورد استفاده نیز در وهله اول استاندارد (۶۳/۳ درصد) در وهله دوم محقق ساخته (۳۲/۳ درصد) بوده است. روایی صوری

آموزشی کشور، اساتید سایر گروه‌های آموزشی اقدام به آموزش و تدریس دروس این حوزه در درون سایر رشته‌های آموزشی نموده‌اند.

از این‌رو در سال‌های اخیر با توجه به اهمیت و همچنین وجود مراکز علمی پژوهشی تخصصی در این زمینه، ضرورت ایجاد این رشته‌ها در ایران بیش از پیش احساس گردید و دانشگاه‌ها بتدریج اقدام به راه‌اندازی رشته‌های این حوزه با نام اقتصاد اسلامی در مقطع دکتری و اقتصاد اسلامی و بانکداری اسلامی در مقطع کارشناسی ارشد نمودند، بطوریکه هم‌اکنون در بیش از ۳۲ مرکز آموزشی این رشته‌ها راه‌اندازی شده است که از این تعداد، ۱۰ مرکز مستقیماً اقدام به دایر نمودن مقطع دکتری تخصصی با عنوان اقتصاد اسلامی در این حوزه نموده‌اند.

۱-۲- پیشینه پژوهش

بر اساس بررسی‌های انجام شده، در داخل کشور پژوهش مشابهی به این شکل و به صورت خاص و موردی، در مورد رساله‌های حوزه مالی اسلامی انجام نشده است. پژوهش‌های داخلی در این زمینه بیشتر به صورت بررسی مجموعه‌ای از مجلات و یا مقایسه محتوایی و موضوعی بین مجلات بوده و در مورد پایاننامه‌ها هم به جز چند مورد خاص پژوهش قابل ذکری یافت نشد، که البته همگی مربوط به سایر رشته‌ها بودند. در ادامه به برخی از این پژوهش‌ها اشاره می‌گردد.

مهشیدی (۱۳۹۶)، در پژوهشی به تحلیل محتوای پایاننامه‌های مالیاتی کتابخانه سازمان امور مالیاتی کشور در طی سال‌های ۱۳۸۹ تا ۱۳۹۳ پرداخته است. یافته‌های پژوهش وی نشان می‌دهد؛ موضوع سازمان وصول مالیات‌ها با ۵۶/۶ درصد بیشترین و مالیات‌های اسلامی با ۱ درصد کمترین پایاننامه‌ها را به خود اختصاص داده‌اند. همچنین دانشجویان مدیریت بیشترین پایاننامه را با ۵۵/۴ درصد و دانشجویان حقوق کمترین پایاننامه را با ۶/۸ درصد در رابطه با موضوع مالیات به رشته تحریر درآورده‌اند. بیشترین

نیز مربوط به موضوعات بانکداری مشارکتی، بانکداری بدون بهره و مالی اسلامی بوده است.

ارسریم^۲ (۲۰۱۶) در پژوهشی به بررسی و تحلیل محتوای مجلات حسابرسی در ترکیه پرداخته است. نتایج پژوهش وی حاکی است، بیش از ۵۰ درصد مقالات منتشر شده در این مجلات خارج از حیطه موضوعی حسابرسی بوده و در ۳۵ درصد مقالات اصلاً به موضوع حسابرسی در ترکیه پرداخته نشده است. علاوه بر این، در نوع شناسی گرایش تحقیقات مشخص گردید که ۶۵ درصد مقالات، توصیفی تحلیلی و ۳۵ درصد از مقالات پژوهش‌های تجربی بوده است. همچنین در ۵ سال اخیر مقالات توصیفی تحلیلی بیشتر مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است.

روفیس و آسیم محمود^۳ (۲۰۱۵) در پژوهشی ساختارهای عمومی پایاننامه‌های دکترای تخصصی را در پاکستان مورد بررسی قرار دادند. در این پژوهش مجموعه‌ای از ۲۳۵ پایاننامه از ۸ رشته مختلف که در ۵ سال اخیر (۲۰۱۲-۲۰۰۸) توسط دانشجویان بومی و به زبان انگلیسی نوشته شده بودند، به‌عنوان حجم نمونه انتخاب شدند. یافته‌ها نشان داد؛ دانشجویان کاملاً از ساختار بین‌المللی پایاننامه نویسی آگاهی داشته‌اند، اگرچه مولفه‌های فرهنگی، اجتماعی و بومی نیز بر آن‌ها تأثیرگذار بوده، ولی ساختار آن‌ها را به هم نریخته است.

مکلنن و همکاران^۴ (۲۰۱۳) در پژوهشی با عنوان نقش اقتصاد در تحقیقات تحصیلات تکمیلی گردشگری، ۱۱۸ پایان‌نامه دکترای را از سه کشور آمریکا، استرالیا و نیوزلند مورد تجزیه و تحلیل قرار دادند. در این پژوهش که با استفاده از روش تحلیل محتوا انجام شد، بررسی‌ها نشان داد؛ رایج‌ترین مفاهیم یا نظریات در زمینه آگاه‌سازی اقتصاد گردشگری؛ نظریه‌های تأثیرگذاری، تقاضای گردشگری و اقتصاد سیاسی با روش‌های کمی بوده است. همچنین در این مقاله این نتیجه نیز حاصل گردید که تحقیقات بیشتری در زمینه کاهش عواقب ناشی از تأثیر اقتصاد

(۱۹/۴ درصد)، بیشترین استفاده را در انواع روایی داشته و برای محاسبه پایایی نیز از آلفای کرونباخ استفاده شده است. علاوه بر این، مقیاس لیکرات، در بین مقیاس‌های اندازه‌گیری، بیشترین استفاده را داشته است.

رهنمای‌رودپشتی و همکاران (۱۳۹۳) در تحلیل محتوای نشریات علوم مالی دارای رتبه علمی پژوهشی ایران و مقایسه آن‌ها با مجله فاینانس آمریکا، پس از بررسی ۵۴۶ مقاله منتشرشده در این نشریات در بین سال‌های ۱۳۹۱-۱۳۷۲ و مقایسه آن‌ها با ۴۶۷۹ مقالات منتشر شده در نشریه آی. اس. آی فاینانس در بین سال‌های ۲۰۱۳-۱۹۴۶، دریافتند که موضوعات مدیریت مالی با ۳۶ درصد، مدیریت سرمایه‌گذاری و پرتفوی با ۱۹ درصد، ۱۸ درصد موضوعات بین‌رشته‌-ای، ۹ درصد مالی رفتاری، ۸ درصد مهندسی مالی، ۶ درصد حسابداری مالی، ۳ درصد مالی اسلامی، ۱ درصد حسابرسی، ۰/۳ درصد حسابداری مدیریت در مقالات فارسی مورد بحث قرار گرفتند. در حالی که مقالات مجله فاینانس، ۲۸ درصد به موضوع مدیریت مالی، ۲۴ درصد به موضوعات بین‌رشته‌ای، ۱۶ درصد مدیریت سرمایه‌گذاری و پرتفوی، ۱۳ درصد به مهندسی مالی، ۱۰ درصد مالی رفتاری، ۹ درصد مهندسی مالی، ۳ درصد حسابداری مدیریت، ۲ درصد حسابداری مالی و حسابرسی و صفر درصد به موضوع اسلامی تعلق داشته است.

نتایج تحقیقات سلچوک و یاردئمچی‌اوغلو^۱ (۲۰۱۷) که به بررسی محتوای پایاننامه‌های کارشناسی‌ارشد و دکتری حوزه اقتصاد و مالی اسلامی در ترکیه پرداخته‌اند، نشان داد؛ ۷۶ دانشگاه در انجام این پایاننامه‌ها مشارکت داشته‌اند و از میان این دانشگاه‌ها، دانشگاه مارمارا با انجام ۲۱/۶ درصد از کل پایاننامه‌ها در رتبه اول و دانشگاه استانبول با ۹ درصد در رتبه دوم قرار گرفته‌اند. از دیگر نتایج این تحقیق که نزدیکترین پژوهش به پژوهش حاضر نیز می‌باشد، اینکه؛ ۳۴/۵ درصد از کل پایاننامه‌ها مربوط به سه سال اخیر بوده و بیشترین گرایش موضوعی رساله‌ها

بر پژوهش، بورس و فعالیت‌های گردشگری مورد نیاز است.

۳- پرسش‌های پژوهش

- ۱) توزیع فراوانی رساله‌ها به تفکیک سال نگارش چگونه می‌باشد؟
- ۲) توزیع فراوانی جنسیتی پدیدآورندگان رساله‌ها چگونه است؟
- ۳) سهم هریک از مرتبه‌های علمی در تولید رساله‌ها چقدر بوده است؟
- ۴) توزیع فراوانی رشته‌ها و گرایش‌های آموزشی در تولید رساله‌ها چگونه می‌باشد؟
- ۵) سهم هریک از دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی در تولید رساله‌ها چقدر بوده است؟
- ۶) بیشترین مسئولیت راهنمایی و هدایت رساله‌ها بر عهده چه کسانی بوده است؟
- ۷) توزیع فراوانی گرایش‌های موضوعی در رساله‌ها چگونه می‌باشد؟
- ۸) توزیع فراوانی روش‌های پژوهش بکارگرفته شده در رساله‌ها چگونه است؟

۴- روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از نوع علم‌سنجی بوده و با استفاده از روش تحلیل محتوا (رویکرد کمی) صورت گرفته است. هنگامی که موضوع کار از اطلاعات ارزشمندی تهیه شده باشد، روش تحلیل محتوا بهتر از هر روش دیگری اجازه می‌دهد دقت عمل روش‌شناختی و ژرف‌نگری که آسان بدست نمی‌آید، به شیوه هماهنگی برآورده شود. بدین ترتیب پژوهش حاضر، از لحاظ طبقه‌بندی بر مبنای هدف، از نوع کاربردی بوده و از نظر زمان انجام پژوهش نیز پس‌رویدادی محسوب می‌گردد. جامعه آماری پژوهش، تمامی رساله‌های دکتری منتشر شده در حوزه مالی اسلامی در دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی کشور می‌باشد که همگی به عنوان نمونه آماری انتخاب شدند ($N = 153$). همچنین برای گردآوری داده‌های

مورد نیاز از سیاهه‌وارسی محقق‌ساخته استفاده شده است. داده‌ها با استفاده از سامانه‌های ثبت پایاننامه در کشور (ایران داک و سیم‌رغ) و همچنین با مراجعه مستقیم به بانک‌های اطلاعاتی پایان‌نامه‌های کتابخانه‌های تمام دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی کشور و با بررسی یک به یک رساله‌های موجود استخراج و در سیاهه‌وارسی ثبت شدند. کلیه اطلاعات رساله‌ها اعم از سال، پدیدآورنده‌ها (دانشجویان و اساتید راهنما)، دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی، رتبه علمی اساتید راهنما، رشته‌ها و گرایش‌های علمی، گرایش موضوعی و روش‌های پژوهش بکار گرفته شده در سیاهه‌وارسی وارد و اطلاعات بدست آمده با استفاده از نرم افزار Excel مورد تجزیه و تحلیل آماری قرار گرفت. مبنای تعیین موضوع رساله‌ها نیز عمدتاً برگرفته از عنوان‌ها، چکیده، کلیدواژه‌ها و سپس با بررسی اجمالی متن رساله‌ها بوده است.

۵- یافته‌های پژوهش

پرسش اول پژوهش به بررسی توزیع فراوانی رساله‌ها به تفکیک سال نگارش اختصاص یافته است که جدول شماره ۱ توزیع فراوانی آن‌ها را نشان می‌دهد. همانطور که داده‌های جدول شماره ۲ نشان می‌دهد؛ اولین رساله مربوط به حوزه مالی اسلامی در ایران، سال ۱۳۷۲ نوشته شده است. این رساله که با عنوان "بررسی احکام ثروت‌های عمومی در اسلام (انفال)" در دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات دفاع شده، در رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی نگارش شده است. از سوی دیگر، بیشترین تعداد رساله نوشته شده با ۲۷ عنوان و ۱۷/۶ درصد از کل رساله‌ها مربوط به سال ۱۳۹۵ می‌باشد و سال ۱۳۹۶ با ۲۵ عنوان و ۱۶/۳ درصد در رده بعدی قرار دارد. این در حالی است که در سال‌های ۱۳۹۱، ۱۳۸۳، ۱۳۸۰، ۱۳۷۶، ۱۳۷۴ و ۱۳۷۳ هیچ رساله‌ای در این حوزه منتشر نشده است. سؤال دوم به تعیین سهم دانشجویان زن و مرد در نگارش رساله‌ها اختصاص یافته بود که شکل زیر اطلاعات آماری آن را نشان می‌دهد.

جدول ۲- میزان مشارکت مرتبه‌های علمی در تولید

رساله‌ها		
سطح تحصیلی	فراوانی	درصد
استاد	۶۷	٪ ۳۹/۲
دانشیار	۶۴	٪ ۳۷/۴
استادیار	۳۴	٪ ۱۹/۹
نامشخص	۶	٪ ۳/۵
مجموع	۱۷۱	٪ ۱۰۰

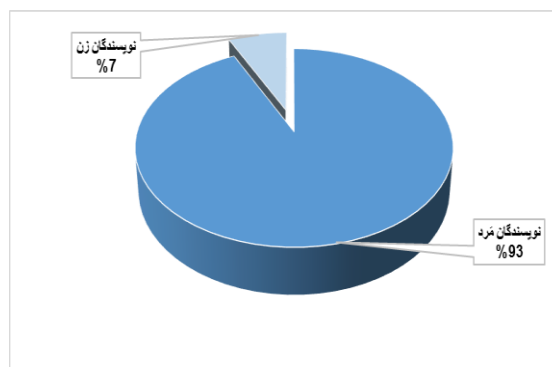
همانطور که داده‌های جدول شماره ۲ نشان می‌دهد، از مجموع ۱۷۱ مدرسی که مسئولیت راهنمایی و هدایت رساله‌های دکتری را به عهده داشته‌اند؛ تعداد ۶ نفر (۳/۵ درصد) که درجه علمی ایشان مشخص نبود، در گروه نامشخص قرار گرفتند. از ۱۶۵ مدرس باقیمانده، ۶۷ نفر استاد (۳۹/۲ درصد)، ۶۴ نفر دانشیار (۳۷/۴ درصد) و ۳۴ نفر نیز استادیار (۱۹/۹ درصد) بوده‌اند. لازم به یادآوری است، برخی از رساله‌ها بیش از یک استاد راهنما داشته‌اند، به همین دلیل تعداد اساتید راهنما بیشتر از تعداد رساله‌ها می‌باشد.

سؤال چهارم به بررسی سهم هریک از رشته‌ها و گرایش‌های آموزشی در تولید رساله‌ها اختصاص یافته بود. شکل شماره ۲ سهم هرکدام از آن‌ها را در تولید این رساله‌ها نشان می‌دهد.

همانطور که شکل شماره ۲ نشان می‌دهد، رشته علوم اسلامی با ۳۶ عنوان رساله در رتبه اول، فقه و مبانی حقوق اسلامی با ۲۶ عنوان رساله در رتبه دوم و رشته‌های حقوق خصوصی و علوم اقتصادی هرکدام با ۲۳ عنوان رساله در رتبه سوم، بیشترین تعداد تولید رساله‌ها را در حوزه مالی اسلامی بر عهده داشته‌اند. نقطه حائز اهمیت در این جدول اینکه؛ گرچه بخش‌هایی از ۴ رشته اول این رده‌بندی به‌نحوی ارتباط تنگاتنگی با حوزه مالی اسلامی دارند و قرار گرفتن آن‌ها در رتبه‌های نخست طبیعی به‌نظر می‌رسد، اما تعداد اندک رساله‌های منتشر شده در رشته‌های مدیریت مالی و حسابداری که می‌توانست سهم بیشتری در این حوزه داشته باشد، قابل تأمل است.

جدول ۱- توزیع فراوانی رساله‌ها به تفکیک سال انتشار

سال دفاع	فراوانی	درصد	سال دفاع	فراوانی	درصد
۱۳۹۷	۱۸	٪ ۱۱/۷	۱۳۸۴	۲	٪ ۱/۳
۱۳۹۶	۲۵	٪ ۱۶/۳	۱۳۸۳	۰	۰
۱۳۹۵	۲۷	٪ ۱۷/۶	۱۳۸۲	۳	٪ ۱/۹
۱۳۹۴	۱۸	٪ ۱۱/۷	۱۳۸۱	۱	٪ ۰/۶
۱۳۹۳	۱۱	٪ ۷/۲	۱۳۸۰	۰	۰
۱۳۹۲	۱۳	٪ ۸/۵	۱۳۷۹	۱	٪ ۰/۶
۱۳۹۱	۰	۰	۱۳۷۸	۱	٪ ۰/۶
۱۳۹۰	۸	٪ ۵/۲	۱۳۷۷	۲	٪ ۱/۳
۱۳۸۹	۵	٪ ۳/۳	۱۳۷۶	۰	۰
۱۳۸۸	۵	٪ ۳/۳	۱۳۷۵	۱	٪ ۰/۶
۱۳۸۷	۶	٪ ۳/۹	۱۳۷۴	۰	۰
۱۳۸۶	۱	٪ ۰/۶	۱۳۷۳	۰	۰
۱۳۸۵	۴	٪ ۵/۵	۱۳۷۲	۱	٪ ۰/۶
مجموع			۱۵۳	۱۵۳	٪ ۱۰۰

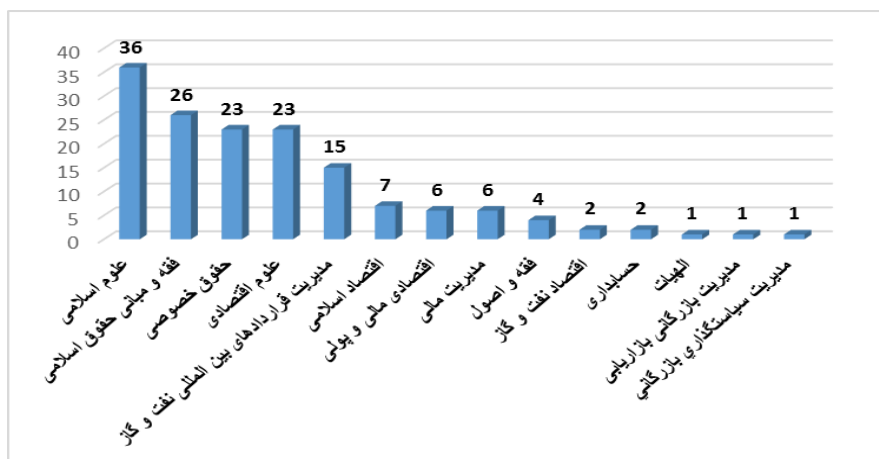
شکل ۱- توزیع فراوانی جنسیت نویسندگان رساله‌ها

بطور کلی از ۱۵۳ دانشجوی دکتری که رساله خود را در حوزه مالی اسلامی نوشته‌اند، ۱۴۲ نفر مرد (۹۳ درصد) و ۱۱ نفر زن (۷ درصد) بوده‌اند که در شکل شماره ۱ داده‌های آماری آن نمایش داده شده است.

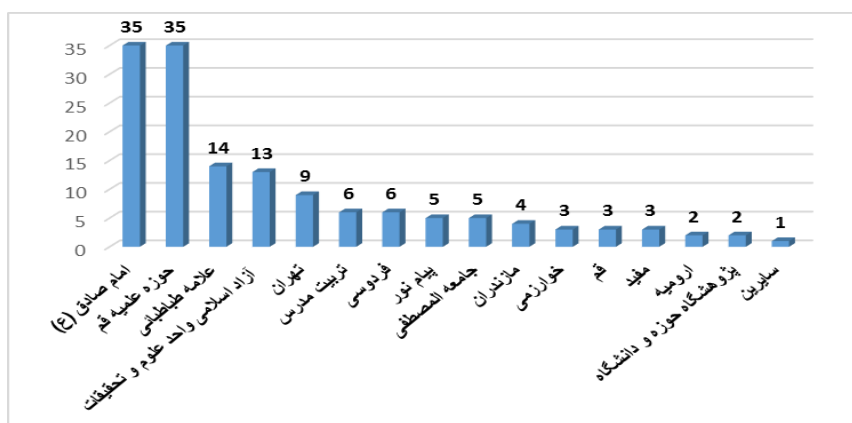
پرسش سوم به بررسی میزان مشارکت هریک از رتبه‌های علمی اعم از استادان، دانشیاران و استادیاران دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی در تولید رساله‌ها اختصاص یافته بود که جدول شماره ۲ داده‌های آماری آن را نشان می‌دهد.

اختصاص یافته بود که شکل شماره ۳ سهم هرکدام از این مراکز را در نگارش رساله ها نشان می دهد.

پرسش پنجم پژوهش به بررسی نقش هرکدام از دانشگاه ها و مؤسسات آموزشی در تولید رساله ها

شکل ۲- میزان مشارکت رشته های آموزشی در تولید رساله ها

شکل ۳- میزان مشارکت دانشگاه ها و مراکز آموزشی در تولید رساله ها

بود. جدول شماره ۳ توزیع فراوانی آن ها را نشان می دهد.

همانطور که در جدول شماره ۳ نمایان است، حسن آقانظری و محمد مهدی عسگری هرکدام با راهنمایی ۶ عنوان رساله در این مقطع، بیشترین تعداد راهنمایی رساله ها را به عهده داشته اند. بطور کلی ۱۷۲ نفر در راهنمایی این رساله ها مشارکت داشته اند که از این تعداد ۸۸ نفر، تنها راهنمایی یک رساله را بر عهده داشته اند. همچنین یکی از رساله ها فاقد مشخصات اساتید راهنما بود.

همانطور که شکل شماره ۳ نشان می دهد، دانشگاه امام صادق (ع) و حوزه علمیه قم هرکدام با ۳۵ عنوان رساله در رتبه اول، دانشگاه علامه طباطبائی با ۱۴ عنوان رساله در رتبه دوم و دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات با ۱۳ عنوان رساله در رتبه سوم قرار گرفته است. بطور کلی در حدود ۶۳ درصد از کل رساله ها به این ۴ مرکز اختصاص دارد.

سؤال ششم به بررسی اساتیدی که بیشترین مسئولیت راهنمایی رساله ها را بر عهده داشته اند اختصاص یافته

جدول ۳- رتبه بندی تولیدات علمی نویسندگان جامعه آماری پژوهش

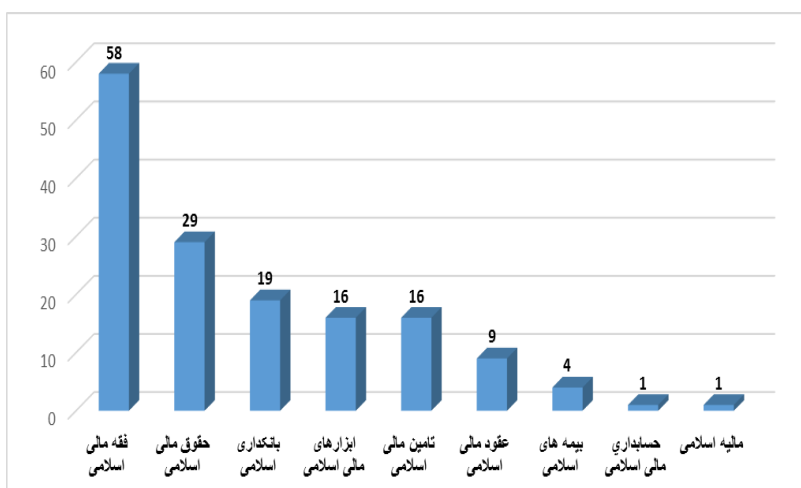
رتبف	اسامی اساتید راهنما	تعداد رساله راهنمایی شده
۱	حسن آقائظری	۶
۲	محمد مهدی عسگری	۶
۳	اکبر ترابی شهرضایی	۵
۴	عباس موسویان	۵
۵	سیدمحمد رضا نورانی	۵
۶	مسعود درخشان	۴
۷	محمد هادی زاهدی وفا	۴
۸	مهدی صادقی شاهدانی	۴
۹	اصغر ابوالحسنی هستیانی	۴
۱۰	سایرین	≥۳

انتخاب گردید. در این مقاله، رساله‌ها در ۹ گروه فقه مالی اسلامی، حقوق مالی اسلامی، بانکداری اسلامی، ابزارهای مالی اسلامی، تأمین مالی اسلامی، عقود مالی اسلامی، بیمه‌های اسلامی، حسابداری مالی اسلامی و مالیة اسلامی دسته‌بندی شدند که شکل شماره ۴ داده‌های آماری آن را نشان می‌دهد.

همانطور که داده‌های شکل شماره ۴ نشان می‌دهد، از کل رساله‌ها؛ ۵۸ رساله (۳۸ درصد) در موضوع فقه مالی اسلامی بوده، موضوع حقوق مالی اسلامی با ۲۹ عنوان (۱۹ درصد) و بانکداری اسلامی با ۱۹ عنوان (۱۲ درصد) در رتبه‌های بعدی قرار دارند. کمترین موضوع کار شده نیز مربوط به موضوعات حسابداری مالی اسلامی و مالیة اسلامی هر کدام تنها با ۱ عنوان بوده است.

سؤال هشتم به بررسی روش‌های پژوهش بکارگرفته شده در هر یک از رساله‌های دکتری اختصاص یافته بود. جدول شماره ۳ توزیع فراوانی آن‌ها را نشان می‌دهد.

پرسش هفتم به بررسی گرایش موضوعی رساله‌ها اختصاص یافته بود. برای تعیین گرایش موضوعی رساله‌ها در ابتدا با توجه به عنوان، چکیده، کلیدواژه‌ها و سپس با نگاهی اجمالی به متن رساله، برای هر رساله، یک تا سه توصیف‌گر در نظر گرفته و در نهایت، فقط یک توصیف‌گر که ارتباط نزدیکی با رساله داشت،

شکل ۴- توزیع فراوانی گرایش‌های موضوعی رساله‌ها

جدول ۳- روش های پژوهش بکارگرفته شده در رساله ها

ردیف	روش پژوهش	شیوه تحلیل	تعداد
۱	تحلیلی توصیفی	فقهی	۴۶
۲	تحلیلی توصیفی	فقهی و حقوقی	۲۳
۴	تحلیلی توصیفی	اقتصادی	۱۳
۳	تحلیلی توصیفی	فقهی و اقتصادی	۱۱
۵	تحلیلی توصیفی	حقوقی	۸
۶	همبستگی توصیفی	اقتصادی	۷
۷	تحلیلی توصیفی	فقهی، حقوقی و اقتصادی	۴
۸	تحلیلی توصیفی	فقهی و روایی	۴
۹	تحلیلی توصیفی	قرآنی و روایی	۴
۱۰	تحلیلی مقایسه‌ای	حقوقی	۳
۱۱	سایر (≥۲)	سایر (≥۲)	۳۰

ها در الگوهای جدید و یک پارچه حاصل می‌شود. از این رو در این پژوهش سعی شد، محتوای اطلاعاتی رساله‌های حوزه مالی اسلامی در ایران، شناسایی، بررسی و تحلیل گردد تا بر این اساس بتوان در مورد مهمترین موضوعاتی که در حال حاضر مورد توجه بوده، نقاط ضعف و کاستی‌ها، همچنین نیازهای پژوهشی مربوط این حوزه را مورد ارزیابی قرار داد. انتظار می‌رود محتوای اطلاعاتی این مقاله علاوه بر معرفی این حوزه از علوم مالی، تصویری روشن از فعالیت‌های پژوهشی در عالی‌ترین سطح علمی در این زمینه را نشان داده، بستری برای ایجاد ایده‌های نو در جهت انجام پژوهش‌های جدید به پژوهشگران ارایه نماید.

بررسی وضعیت رساله‌های دفاع شده در حوزه مالی اسلامی نشان داد؛ از ۱۵۳ عنوان رساله تولید شده در دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی کشور، بیشترین تعداد رساله با ۲۷ عنوان و ۱۷/۶ درصد از کل رساله‌ها، مربوط به سال ۱۳۹۵ است و سال ۱۳۹۶ با ۲۵ عنوان و ۱۶/۳ درصد در رده بعدی قرار دارد. توزیع فراوانی رساله‌های دفاع شده در طول سال‌های مختلف نشان از افزایش نسبی تعداد آن‌ها در سال‌های اخیر دارد. اما در هر صورت تعداد رساله‌های تولید شده در این حوزه نسبت به سایر حوزه‌های آموزشی اندک است و علت نیز برمی‌گردد به نبود رشته‌های خاص این حوزه در مقطع دکتری (نظیر؛ مالی و بانکداری اسلامی) در دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی کشور، در حالی که وجود این رشته‌ها از نیازهای اصلی جامعه بخصوص در بحث بانکداری می‌باشد. از سوی دیگر، به نظر می‌رسد در سال‌های آینده با توجه به ایجاد رشته اقتصاد اسلامی در مقطع دکتری تعداد این رساله‌ها به‌نحوی افزایش یابد، ولی در هر صورت اساتید رشته اقتصاد اسلامی نیز به علت کمبود مباحث تئوریک در این زمینه، اغلب علاقمند به توسعه مبانی تئوریک هستند، بنابراین احتمال اینکه مباحث کاربردی در این زمینه مورد غفلت و یا حداقل توجه کمتری به آن‌ها شود، وجود دارد.

همانطور که داده‌های جدول شماره ۳ نشان می‌دهد، در بیشتر رساله‌ها از روش‌های تحلیلی توصیفی برای انجام پژوهش استفاده شده است. از سایر روش‌های پژوهش نیز که بیشترین کاربرد را داشته است، می‌توان به روش همبستگی توصیفی با ۷ مورد اشاره نمود. در میان روش‌های تحلیلی توصیفی نیز بیشترین اقبال به سمت تحلیل فقهی با ۴۶ و تحلیل حقوقی و حقوقی با ۲۳ مورد، بوده است که بیشتر از سایر شیوه‌های پژوهشی مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

۶- نتیجه‌گیری و بحث

پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد و رساله‌های دکترای تخصصی مدارکی هستند که در فرآیند تحصیل در این مقاطع و در نتیجه همکاری میان دانشجویان و اساتید و گاه با پشتیبانی دانشگاه‌ها، مراکز علمی و یا صنایع مختلف منتشر می‌شوند و از جمله مهم‌ترین مدارک علمی در هر کشوری محسوب می‌شوند. تحلیل و توصیف داده‌های مجموعه این مدارک در کنار هم، به خودی خود و همچنین در مقایسه با داده‌های منابع دیگر، می‌تواند اطلاعات جدیدی را فراهم آورد که از هم از لحاظ علمی و هم از لحاظ مدیریتی بسیار باارزش هستند. چنین اطلاعاتی از مرتب‌سازی، دسته‌بندی، اولویت‌بندی، و مرتبط‌سازی داده‌ها و شکل‌دادن به آن-

علمیه قم هرکدام با ۳۵ و دانشگاه علامه طباطبائی با فاصله زیاد و ۱۴ عنوان رساله در صدر جدول قرار گرفته‌اند و دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات نیز با ۱۳ عنوان رساله در رده بعدی قرار دارد. البته پیش‌تاز بودن دانشگاه امام صادق (ع) و حوزه علمیه قم با توجه به نوع مأموریت آن‌ها در حوزه علوم اسلامی دور از انتظار نبوده است. این در حالی است، دانشگاه مفید با مأموریت مشابه در رتبه‌های انتهایی جدول این طبقه‌بندی قرار گرفته است. نکته قابل توجه دیگر اینکه، دانشگاه تهران با توجه به قدمت دانشگاه و همچنین وجود اکثر رشته‌های مرتبط با حوزه مالی اسلامی در این دانشگاه، تنها ۹ عنوان رساله، یعنی نزدیک به ۶ درصد از رساله‌ها را به خود اختصاص داده است.

تحلیل و بررسی گرایش‌های موضوعی رساله‌ها نشان داد که بیشترین تعداد رساله‌ها مربوط به موضوع فقه مالی اسلامی است و حقوق مالی اسلامی نیز در رده بعدی قرار دارد. به نظر می‌رسد تعداد زیاد رساله‌ها در این موضوعات بیشتر مربوط به وجود منابع علمی غنی (بخصوص کتابخانه‌های حوزه علمیه قم که قدمت طولانی دارند) در این زمینه‌ها بوده باشد. از سوی دیگر تعداد کم رساله‌ها در موضوع بیمه‌های اسلامی می‌تواند ناشی از محدودیت موضوعی در این حوزه، عدم علاقه-مندی و یا عدم آشنایی دانشجویان و یا حتی اساتید با این مبحث در حوزه مالی کشور باشد.

همچنین بررسی روش‌های پژوهش به‌کارگرفته شده در رساله‌ها نشان داد که در اکثر رساله‌ها از روش‌های تحلیلی توصیفی برای انجام پژوهش استفاده شده است. عدم وجود پژوهش‌های پیمایشی و آزمایشگاهی در بین رساله‌ها از نکات ضعف پژوهش‌های مرتبط با حوزه مالی اسلامی محسوب می‌شود. تبیین، تشریح و تاکید بر مباحث تئوریک در حوزه مالی اسلامی توسط اساتید در کلاس‌های درس به‌علت کمبود مباحث تئوریک و جدید بودن این حوزه از مطالعات می‌تواند از دلایل اقبال دانشجویان به سمت مباحث تحلیلی و توصیفی باشد.

در بررسی جنسیت دانشجویانی که رساله خود را در حوزه مالی اسلامی نوشته‌اند، این نتیجه حاصل گردید که از مجموع ۱۵۳ عنوان رساله نوشته شده توسط دانشجویان دکتری، ۱۴۲ نفر مرد (۹۳ درصد) و تنها ۱۱ نفر زن (۷ درصد) بوده‌اند. از دلایل تعداد کم رساله‌هایی که در این حوزه توسط زنان نوشته شده‌اند، می‌توان به تعداد کمتر اعضای هیأت علمی و دانشجویان تحصیلات تکمیلی زن در این حوزه نسبت به مردان اشاره کرد. به‌طوریکه با توجه به یافته‌های پژوهش تنها دو نفر از اساتید راهنمای این رساله‌ها زن بوده است.

یافته‌های مربوط به سهم هریک رشته‌ها و گرایش‌های علمی در تولید رساله‌های این حوزه نیز نشان می‌دهد که رشته علوم اسلامی با ۳۶ عنوان رساله در رتبه اول، رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی با ۲۶ عنوان رساله در رتبه دوم و رشته‌های حقوق خصوصی و علوم اقتصادی هرکدام با ۲۳ عنوان رساله در رتبه سوم، بیشترین تعداد رساله‌های منتشر شده را در حوزه مالی اسلامی بر عهده داشته‌اند. تولید تعداد زیاد رساله‌های مالی اسلامی در این رشته‌ها می‌تواند ناشی از ارتباط طبیعی بین آن‌ها و موضوع مالی اسلامی و همچنین تدریس برخی از دروس حوزه مالی اسلامی در درون این رشته‌ها باشد. این در حالی است که رشته‌های آموزشی مدیریت مالی و یا حسابداری علیرغم داشتن ارتباط تنگاتنگ با رشته مالی اسلامی از بُعد فنی و کاربردی، حتی یک واحد درسی هم در مورد مالی اسلامی در بین دروس مصوب خود ندارد و دقیقاً به‌همین دلیل است که این دو رشته سهم اندکی از رساله‌های منتشر شده در این حوزه به خود اختصاص داده‌اند. از طرف دیگر، تعداد اندک رساله‌های حوزه مالی اسلامی در رشته اقتصاد اسلامی به‌دلیل جدیدالتاسیس (۱۳۹۱) بودن این رشته آموزشی بوده است.

در بررسی سهم هریک از دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی در تولید رساله‌های دکتری در این حوزه، یافته‌ها نشان داد که دانشگاه امام صادق (ع) و حوزه

۷- پیشنهادها

- * رضاخانی مقدم، ح.، شجاعی زاده، د.، نبی‌اللهی، ع.، معز، س. (۱۳۹۰). تحلیل محتوای پایان‌نامه‌های آموزش بهداشت دانشگاه‌های علوم پزشکی تهران، تربیت مدرس و علوم پزشکی ایران در سال‌های ۸۹-۱۳۴۹. پی‌اورد سلامت، شماره ۵ (۱)، صص ۸۰-۹۰.
- * رهنمای رودپشتی، ف.، وکیلی فرد، ح.، بنی طالبی دهکردی، ب.، و کاویان، م. (۱۳۹۳). تحلیل محتوای نشریات علوم مالی دارای رتبه علمی- پژوهشی ایران و مقایسه با نشریه Finance آمریکا. فصلنامه دانش مالی تحلیل اوراق بهادار، شماره ۷ (۲۱)، صص ۷۱-۸۶.
- * سیدین، س. م.، و باب الحوائجی، ف. (۱۳۸۸). تحلیل محتوای پایان‌نامه‌های کارشناسی‌ارشد کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحدهای تهران شمال، علوم تحقیقات تهران، علوم تحقیقات اهواز و همدان در سال‌های ۱۳۸۶-۱۳۷۲. فصلنامه تحقیقات اطلاع رسانی و کتابخانه های عمومی، شماره ۱۵ (۱)، صص ۹۵-۱۲۷.
- * علیدوستی، س.، شهریاری، پ.، خسروجردی، م.، و شیرانی، ف. (۱۳۸۸). الگوی توصیف و تحلیل اطلاعات پایان نامه‌ها و رساله‌ها. فصلنامه علوم و فناوری اطلاعات، ۵ (۱)، صص ۴-۲۴.
- * قاسمی، ح. (۱۳۹۲). تحلیل محتوای پایان‌نامه‌ها و رساله‌های رشته تربیت بدنی دانشگاه پیام نور بر اساس روش‌شناسی تحقیق. نشریه رویکردهای نوین در مدیریت ورزشی، ۱ (۳)، صص ۷۴-۶۵.
- * مهشیدی، ک. (۱۳۹۶). تحلیل محتوای پایان‌نامه‌های مالیاتی کتابخانه سازمان امور مالیاتی کشور (طی سال‌های ۱۳۸۹ تا ۱۳۹۳). پژوهشنامه علم-سنجی، ۳ (۱)، صص ۱۴-۳۰.
- * میرسندسی، م. (۱۳۸۲). تحلیل محتوای پایان‌نامه‌های دانشجویی در رشته جامعه‌شناسی-دانشگاه تربیت مدرس کارشناسی‌ارشد و دکتری. فصلنامه مصباح، ۱۲ (۴۶)، صص ۱۵۷-۱۷۶.
- با توجه به منسوخ شدن رشته مدیریت مالی در سال‌های اخیر و ایجاد رشته مالی با گرایش‌های پنج-گانه؛ مهندسی مالی، بانکداری، مالی بین‌المللی، بیمه و حقوق مالی در دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی کشور و گنجانیدن دروسی نظیر؛ ابزارهای مالی اسلامی، بانکداری اسلامی و بیمه اسلامی در برنامه درسی این گرایش‌ها، گامی مهم، هرچند دیر هنگام در جهت توسعه مباحث حوزه مالی اسلامی در کشور برداشته شده است، لیکن به نظر می‌رسد اضافه نمودن این دروس به گرایش‌های این رشته به علت در حاشیه قرار گرفتن آن‌ها در درون این گرایش‌ها کافی نباشد. از سوی دیگر نیاز به نظریه‌پردازی در این حوزه با در نظر گرفتن شرایط داخلی و جاری بودن قوانین اسلامی در کشور ضروری به نظر می‌رسد، لذا پیشنهاد می‌گردد، وزارت علوم، تحقیقات و فن‌آوری با اضافه نمودن رشته مالی اسلامی به گرایش‌های پنج‌گانه رشته مالی گام موثرتری در زمینه توسعه این حوزه از علوم مالی در کشور بردارد.

فهرست منابع

- * آذرانفر، ج. (۱۳۸۵). تحلیل محتوای پایان‌نامه‌های رشته کتابداری و اطلاع رسانی سال‌های ۱۳۷۳ تا ۱۳۸۲، موجود در پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران. فصلنامه علوم و فناوری اطلاعات، شماره ۲۱ (۴)، صص ۱۹-۳۹.
- * بنی طالبی دهکردی، ب. (۱۳۹۵). تحلیل محتوای پایان‌نامه‌های کارشناسی‌ارشد رشته حسابداری در ایران. فصلنامه دانش حسابداری و حسابرسی مدیریت، شماره ۵ (۱۷)، صص ۱-۱۱.
- * رشیدی آشتیانی، ا.، و حسن لاریجانی، ح. (۱۳۹۰). تحلیل محتوای نشریه‌های علمی-پژوهشی در حوزه موضوعی اقتصاد در سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۸۹. فصلنامه برنامه‌ریزی و بودجه، شماره ۱۶ (۳)، صص ۱۳۳-۱۵۷.

- * Erserim, A. (2016). A review of audit literature in Turkey. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 53 (611): 29-38.
- * McLennan, Char-lee J, Moyle. Brent D. & Weiler, Betty V. (2013). The role of economics in tourism postgraduate research: an analysis of doctoral dissertations completed between 2000–2010. *Journal of Applied Economics and Business Research*, 3 (4): 181-191.
- * Rofess, Sakander & Asim Mahmood, Muhammad. (2015). An investigation of generic structures of pakistani doctoral thesis acknowledgements. *Journal of Education and Practice*, 6 (28): 128-143.
- * Selçuk, Mervan & Yardimcioglu Fatih. (2017). İslam ekonomisi ve finansi alanında türkiye’de yazılan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 3 (3): 63-78

یادداشت‌ها

1. Selçuk & Yardimcioglu.
2. Erserim.
3. Rofess & Asim Mahmood.
4. McLennan et al.